

Bogdan Sillion

Mircea Eliade și misterul totalității

E I K O N

BUCUREȘTI, 2016

CUPRINS

I. Preliminariile unui simbol al unității-totalității	9
A. Niveluri ale interpretării coincidenței contrariilor în opera lui Mircea Eliade	9
B. Confuzii, simetрии, paradoxuri.....	18
C. Mircea Eliade și <i>coincidentia oppositorum</i>	31
II. Ontologia coincidenței contrariilor	39
A. Misterul Totalității Ființei.....	39
B. Unitate și multiplicitate	45
C. Nostalgia Paradisului.....	50
III. Limbajul coincidenței contrariilor.....	59
A. Cum se poate vorbi despre Dumnezeu de nerostit?	59
B. Ființă și limbaj	70
IV. <i>Coincidentia oppositorum</i> ca paradigmă hermeneutică...77	
A. Hermeneutica totală.....	79
1. Hermeneutica datelor originare	79
2. <i>Coincidentia oppositorum</i> , paradigma totalității și hermeneutica infinită	84
3. Hermeneutică și metodă sau adevăr fără metodă?	86
4. Hermeneutica spirituală, ca tehnică transformativă.....	103
5. Logica simbolului și hermeneutica totală	108
6. Semnificații ale hermeneuticii creatoare.....	111
B. <i>Anámnēsis</i> și istoria religiilor	113
1. <i>Anámnēsis</i> – amintirea mitului central.....	114
2. Căile anamnezei	116
3. Istoria religiilor și noul umanism.....	122
C. <i>Coincidentia oppositorum</i> și limitele interpretării	127

V. <i>Coincidentia oppositorum</i> și tehnicile soteriologice.....	137
A. Tehnicile de salvare.....	137
1. Mircea Eliade și tehnicile psiho-fizice indiene.....	139
a. <i>Experiența autenticității</i>	139
b. India prin Eliade.....	144
c. <i>Darçana-yoga</i>	152
d. Yoga și <i>coincidentia oppositorum</i>	158
2. Androginie și <i>maithūna</i>	164
a. Androginie și totalitate.....	164
b. Androginizarea rituală – <i>maithūna</i>	171
c. Androginia și <i>maithūna</i> – paradigme ale gândirii lui Mircea Eliade.....	178
3. Alchimia – calea regală de cunoaștere	180
4. Șamanismul – tehnica supremă a extazului	188
B. Autonomia spirituală.....	192
C. Cultură și soteriologie.....	200
D. Cultura, ca dispoziție hermeneutică	205
E. Cultura română – pod între civilizații	208
VI. Limbajul Sacrului	211
A. Dialectica sacrului și a profanului	211
1. Sacrul și ontofania	222
2. Sacrul – element constitutiv al conștiinței.....	225
B. „Fenomenologia” camuflării.....	231
C. Fantasticul și sacrul.....	238
1. Atributele fantasticului lui Mircea Eliade	242
2. Ipostazele fantasticului	246
VII. <i>Coincidentia oppositorum</i> și logica simbolului.....	259
A. „Logica” simbolului	259
1. Filosofia simbolului.....	259
2. Caracteristicile și funcțiile simbolului	265
3. Simbol și hermeneutică.....	274
4. Aprioritatea simbolului.....	279

B. Mit și simbol	282
1. „Realitatea” mitului.....	282
2. Mitul cosmogonic – arhetip central și model hermeneutic.....	293
3. Funcțiile mitului.....	304
C. Arhetip și structură.....	310
1. Sensuri ale arhetipului.....	310
2. Arhetip, simbol și istorie.....	315
3. Arhetipul, <i>coincidentia oppositorum</i> și ecumenismul religios	323
VIII. <i>Coincidentia oppositorum</i> și noul umanism.....	335
A. <i>Coincidentia oppositorum</i> ca model biografic	335
B. Unitatea contrariilor, etica toleranței și ecumenismul religios	346
Concluzii <i>Un nou eon logic?</i>	355
BIBLIOGRAFIE	365

I. PRELIMINARIILE

UNUI SIMBOL AL UNITĂȚII-TOTALITĂȚII

A. Niveluri ale interpretării coincidenței contrariilor în opera lui Mircea Eliade

Nu există „operă” a unui om de cultură care să nu fie privită cu anumite „dioptrii” critice. Însă, mai mult ca în cazul altor interpretări, exegeza despre Mircea Eliade este așezată într-un fel de „pat al lui Procust” ideologic, distorsional. În acest sens, am putea vorbi despre „paradoxul Eliade”: cu cât este citit mai mult, cu atât este interpretat mai unilateral. Nu tăgăduim că așa se întâmplă aproape cu orice autor. Dar parcă niciuna dintre interpretările vreunei gândiri nu se situează între două extreme atât de pronunțate, așa cum se plasează exegeza operei lui Eliade.

Astfel, o așa numită „hermeneutică a suspiciunii”^{*} este dublată de o exegeză „a exaltării” unei opere marcate de personalitatea puternică a celui care a creat-o. Din prima tabără fac parte cei care îl suspectează pe Eliade de angajament ideologic antisemit de factură legionară. Acest grup destul de numeros de critici îl plasează pe

^{*} Expresia a fost utilizată de Paul Ricoeur, cu privire la intenționalitatea demersurilor interpretative ale lui Marx, Freud și Nietzsche. Hermeneutul francez subliniază faptul că în operele celor trei există un decalaj esențial între gândire și limbaj, astfel încât, în mod paradoxal, „limbajul nu spune exact ceea ce spune”, ci trimite către o semnificație ascunsă. A se vedea, Paul Ricoeur, *De la text la acțiune*, Editura Echinoc, Cluj-Napoca, 1999, dar, mai ales, *Eseuri de hermeneutică*, Editura Humanitas, București, 1995.

Eliade în rândul gânditorilor totalitari, „dușmani” ai democrației, autor moral al „infamiei morale” de dreapta. Evident că, în cazul acestor acuzații, sunt luate ca mărturii cele câteva articole „legionare” scrise în revistele vremii de tânărul, pe atunci, Eliade, și a căror paternitate nu poate fi contestată. Acuzațiile s-au transformat, de-a lungul timpului, într-un adevărat rechizitoriu, la „proces” fiind incriminată și tăcerea lui Eliade vizavi de trecutul său politic, interpretată ca o probă la dosarul existent în spațiul cultural românesc și mondial. Acestor acuzații academice li se adaugă criticile din rândul oamenilor de știință. Unii dintre aceștia consideră că întreaga operă a istoricului român al religiilor nu poate fi susținută științific, deoarece metodele pe care le folosește acesta nu au nici măcar valoare euristică. Termenii utilizați de savantul român, în special cel de „sacru”, nu ar putea fi verificați empiric și nu ar putea face obiectul niciunei cercetări serioase a unei științe „istorice”.^{*} Ca urmare, având în vedere aspectul neștiințific al modului de tratare a problemei religiozității și a sacrului, opera lui Mircea Eliade nu ar avea valoare de „normă” de cercetare, fiind, dimpotrivă, un exemplu de inconsistență științifică.

Hermeneuții „exaltați” se plasează la celălalt pol distorsional al interpretării. Pentru unii dintre foștii studenți ai lui Eliade, ca și pentru o parte dintre membrii generației sale, Mircea Eliade este unul dintre principalii reprezentanți ai „tradiției sacre”^{***}, alături de

^{*} William Warren Bartley, Anthony Wallace, Edmund Leach, John Saliba sau Ivan Strenski vorbesc despre o inconsistență științifică a metodei utilizate de Eliade. În lipsa unei abordări metodologice unitare, interpretarea fenomenelor religioase practicată de savantul român s-ar desfășura de pe o poziție mistică, irațională și ar cădea la un eventual test verifi caționist.

^{***} Începând chiar cu primul exeget, Thomas J. J. Altizer, textele lui Mircea Eliade au suportat „ajustări” ideologice, convenabile modei culturale a timpului. Astfel, dacă Altizer vedea în Eliade un reprezentant de seamă al nou înființatei mișcări „dead-theology”, William W. Quinn consideră că savantul român este continuatorul, alături de Guénon sau Coomaraswami, al tradiției filosofice sacre, un fel de *philosophia perennis*. Biografia sa a constituit, de asemenea, un model pentru tinerii hippie sau pentru „spiritualiștii” teozofi ori misticoizi.

un Julius Evola sau de un René Guénon. În această calitate, istoricul român al religiilor este un „inițiat” în tainele unor adevăruri oculte, un savant „ezoteric”, mesager al lumii arhaice.

Din convingerea că gândirea lui Mircea Eliade nu poate fi evaluată din perspectiva unei singure interpretări, scrierea de față nu se plasează în niciuna dintre cele două extreme. Istoricul român al religiilor este un gânditor ecumenic, ce pune problema din perspectiva unei „hermeneutici totale” a faptelor religioase. Fiind orientată către „totalitate”, așa cum vom demonstra de altfel, ea nu poate fi „totalitară”, adică exclusivistă. Conceptele sale sunt cele ale unei istorii a religiilor, în adevăratul sens al termenului. Universalitatea și orientarea către arhetip sunt consecințele practicării unei asemenea hermeneutici. Aceasta, credem noi, are la bază două principii care fac legătura între diversele teme ale gândirii savantului român; primul principiu se referă la perenitatea sacralului, din punct de vedere structural, prezent chiar în structura conștiinței, iar al doilea are în vedere teza religiozității omului. Astfel, toate religiile sunt un fel de extensii ale sentimentului religios. Fundamentul religiilor îl constituie religiozitatea, și nu o anumită religie. Din ideea că omul este o ființă religioasă – și nu practicant al unei anumite religii – rezultă toate conceptele și ideile de bază ale istoriei religiilor așa cum a fost înțeleasă de Eliade și care conduc, inevitabil, la postularea unității indestructibile, absolute, a Spiritului uman.

Iată de ce considerăm că o grilă corectă de interpretare a operei lui Mircea Eliade trebuie să țină seama de caracterul „total” al gândirii sale. De aceea, pentru a depăși neîncrederea și naivitatea reprezentanților celor două categorii de exegeți, ambele dăunătoare interpretării, trebuie practică, în cazul operei lui Eliade, o hermeneutică a concilierii, în care toate conflictele și patimile să se stingă. Conceptul utilizat în lucrarea de față oferă garanția receptării autorului din perspectiva din care el însuși și-a abordat opera. Considerăm astfel că doar în orizontul unei totalități a

semnificațiilor se poate aplica dioptria corectă hermeneuticii operei autorului în discuție.

Simbolul „coincidenței contrariilor” constituie, în acest sens, cheia epistemologică ce ne oferă accesul către semnificațiile operei lui Mircea Eliade. Ca simbol al „totalității”, acesta impune și sensul interpretării, care nu poate fi decât „totală”. *Coincidentia oppositorum* este o paradigmă a tuturor semnificațiilor, în măsura în care ea se regăsește în hermeneutica practică de Eliade, în teoriile sale cele mai importante sau în biografia sa. Considerăm că Mircea Eliade nu poate fi înțeles în afara acestui simbol.

Exegeza noastră unește explicația (dată de Eliade conceptului) cu înțelegerea (semnificațiilor operei lui Eliade). Prin urmare, demersul nostru exegetic se plasează el însuși sub semnul totalității. *Coincidentia oppositorum* este un simbol care explică și care se lasă explicat, totodată. De aceea îl considerăm paradigma interpretării lui Mircea Eliade.

Fiind un simbol al totalității regăsit în orice act al interpretării, coincidența contrariilor unește diversele niveluri ale hermeneuticii. La nivelul subiectiv al structurii unei opere, el se lasă interpretat de un autor sau altul. La nivelul intersubiectivității, unde se plasează hermeneutica noastră, *coincidentia oppositorum* își luminează sensul printr-o interpretare de gradul al doilea, în care hermeneutul interpretează ceea ce autorul semnifică în mod concret. Altfel spus, analizând acest concept esențial pentru înțelegerea gândirii lui Mircea Eliade, facem cunoscute semnificațiile pe care autorul le acordă conceptului și, în plus, ne situăm în interiorul coincidenței contrariilor înseși. Suntem convinși că, prin această dublă ipostază – cea de interpreți ai semnificațiilor auctoriale date unui concept și cea de hermeneuți ai conceptului – ne situăm în esența hermeneuticii. Nu avem de descifrat nici doar un simplu simbol și nici doar opera în care acest simbol este interpretat; ci, referindu-ne în permanență la unul dintre cele două obiecte ale interpretării noastre, ne referim, în același timp, și la celălalt. Această dimensiune

a interconexiunii dintre ce se interpretează și ce se spune despre ceea ce se interpretează are sorți de izbândă, întrucât simbolul *coincidentia oppositorum* joacă și rolul de paradigmă hermeneutică; paradigmă care, aplicată la nivelul unei opere, revelează unitatea tuturor semnificațiilor acesteia. În măsura în care acest concept este și interpretat de autorul supus hermeneuticii, el are și funcția de semnificant al discursului.

Coincidentia oppositorum unește nivelul subiectiv al semnificantului interpretat cu nivelul intersubiectiv al interpretării despre demersul hermeneutic al autorului însuși. Din această perspectivă, se revelează și sensul hermeneuticii noastre: este actul complex ce integrează explicația și înțelegerea, aplicată fiind asupra operei unui autor și asupra conceptului central al acesteia, deopotrivă. Interpretantul și obiectul hermeneuticii își schimbă în permanență locurile, astfel încât semnificația interpretării lui Eliade dată simbolului unității contrariilor se identifică cu revelarea semnificației acestei interpretări pentru gândirea autorului nostru. *Coincidentia oppositorum* se lasă explicat și explică totodată. De aceea, el este mai mult decât un concept și chiar mai mult decât un simbol: e o paradigmă care, odată dezvăluită, își impune sensul asupra celui ce o descoperă. În cele din urmă, revelează sensul unei căutări permanente a semnificației unice, ca ideal al oricărei hermeneutici.

Nivelul subiectiv al coincidenței contrariilor se referă deci la interpretarea sensurilor simbolului totalității. Dar acesta joacă și rolul de semnificant obiectiv. Idei de totalitate a semnificațiilor, regăsite în planul subiectiv al hermeneuticii, îi corespunde ideea de totalitate ontologică. Așa cum precizează și John David Cave*, totalitatea, văzută ca o coincidență a contrariilor, are, în opera lui

* În *Mircea Eliade's Vision for a New Humanism*, Oxford University Press, 1995, p. 21: "Whether in life or in thought, Eliade's "radical pluralism" in all its variety and frequent contradictions, was never without a coherence of its own. If there is any norm to Eliade it comes in the totality of this thought, with this totality defined as his new humanism. The whole is the norm".

Eliade, rolul de normă metodologică și de principiu ontologic, care impune coerență reflecției asupra fenomenului religios. Ca semnificativ subiectiv, *coincidentia oppositorum* traduce simbolic intuiția existenței unei unități a lumii, reprezentate ca mister al totalității, aflat în spatele multiplicității. În timp ce Brian Rennie vede în acest simbol nu o soluție pentru unitatea lumii – așa cum e reflectată de gândirea filosofică greacă – ci chiar misterul acestei unități*, implicând o totalitate ce nu anulează opozițiile, primul exeget al operei lui Eliade, Thomas Altizer, consideră că acest concept este principiul explicativ al unității lumii**. El poate fi considerat un arhetip creator întrucât conduce la cele mai îndrăznețe sinteze spirituale.

Coincidentia oppositorum este normă hermeneutică, mister sau limbaj despre Realitate ori principiu ontologic; interpretările exegetilor nu sunt unitare, cum nici obiectul interpretării nu poate fi redus la o unică semnificație. Dacă ar fi să sintetizăm sensurile coincidenței contrariilor convergente operei eliadine, se pot identifica două niveluri, care prescriu, așa cum am văzut, și poziția hermeneuticii noastre. Primul nivel are ca normă principiul ontologic al coincidenței contrariilor. La acest prim nivel, *coincidentia oppositorum* este *mister al totalității*, expresia cea mai puțin aproximativă a ideii de Dumnezeu. Dumnezeu este Tot: El „închide” în sine toată Realitatea, este Ființa Absolută, Unul fără contrarii. Ca principiu ontologic, Unul-Tot- fără-contrarii este și un principiu explicativ și generativ. El face ca toate lucrurile să existe și să se lege între ele printr-o tainică uniune. În acest prim plan, Eliade folosește simbolul coincidenței contrariilor pentru a numi Principiul aflat „în spatele” Realității, așa cum a fost conceput de misticii creștini sau de gânditorii indieni.***

* Brian Rennie, *Reconsiderându-l pe Eliade*, Editura Criterion, București, 1999, p. 47.

** Thomas J.J. Altizer, *Mircea Eliade and The Dialectic of the Sacred*, The Westminster Press, Philadelphia, 1963, p. 19

*** Realitatea în stare de *complicatio* este contracția lui Dumnezeu ca *explicatio* – credem că această formulare a lui Cusanus, alături de filosofia indiană, a servit ca model gândirii lui Eliade în conceperea ideii de Divinitate.

Referitor la predispoziția savantului român de a prezenta o concepție monistă despre Dumnezeu-Tot, unii exegeți s-au grăbit să afirme că istoricul român al religiilor a fost influențat de această perspectivă.* Deși este evidentă o oarecare influență a doctrinei *Advaita Vedānta* asupra gândirii savantului român, credem însă că nu se poate vorbi despre un monism. *Coincidentia oppositorum* se aplică lui Dumnezeu, dar și lumii. E un concept al diversității în unitate și nu al unității absolute. Ca și Realitatea Ultimă, lumea este plurală și univocă, rațională și irațională, statică și dinamică în același timp. Lucrurile fenomenale „urzesc” împreună, într-o țesătură tainică, același mister al unității contrariilor, așa cum în Dumnezeu „se odihnesc” toate opozițiile. Din această perspectivă, *coincidentia oppositorum* este mai degrabă o dialectică a Spiritului, manifestată în multe perspective interșarjabile, la fel cum lumea sau Brăhman sunt în gândirea indiană manifestări sau nonmanifestări, depinzând doar de perspectiva aleasă.** Acest *Urgrund* metafizic exprimat, simbolic, prin *coincidentia oppositorum* unește în sine aspecte logico-ontologice contrare. El se află deasupra ideii de Ființă și e înțeles fie ca început ontologic din sânul căruia provin toate lucrurile, fie ca început temporal din care apar toate.***

* A se vedea, de exemplu, Sergiu Al-Gorge, *Arhaic și universal*, Editura Eminescu, București, 1981; Shafique Keshavjee, *Mircea Eliade et la coïncidence des opposés ou L'existence en duel*, Berne, Peter Lang, 1993.

** *Coincidentia oppositorum* nu este nicio dialectică hegeliană pentru că, la Eliade, Spiritul nu se află într-o mișcare continuă, ci este, în același timp, mai multe lucruri; a se vedea, în acest sens, și David Cave, op. cit., p. 44.

*** Încă în *Oceanografie*, Eliade intuiește existența a ceva real, de ordin impersonal, pe care îl numește simplu „realul” și care are rolul de a concilia contrariile: „totul se petrece la întâmplare, fără voința noastră (...), dincolo de previziunile, de așteptările și idiosincraziile noastre. Ceva real, nud, impersonal, pe care nu știi cum să-l numești, nu știi cum să-l valorifici (...) când un fapt e cu adevărat real, orice conflict este imposibil, totul se liniștește”, în *Oceanografie, Despre adevărurile găsite la întâmplare*, în *Drumul spre centru*, Editura Univers, București, 1991, p. 12.